

re, at der er tale om en essentiel bog, der leverer en grundig behandling af et væsentligt kapitel i tidlig dansk sø- og handelshistorie.

Thomas Heebøll-Holm

| CARSTEN PORSKROG RASMUSSEN: *Det sønderjyske landbrugs historie 1544-1830*, Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2013, 621 s., 368 kr.

Med *Det sønderjyske landbrugs historie 1544-1830* afslutter Carsten Porskrog Rasmussen firbindsværket om det sønderjyske landbrugs historie fra stenalder til nutiden. Historisk Samfund for Sønderjylland har arbejdet på at udgive dette siden 1988, hvor firbindsværket *Det danske landbrugs historie* udkom i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse i 1788. Hos Historisk Samfund for Sønderjylland fandt man, at det nationale værk kun i ringe grad havde berørt de særlige træk og udviklingstendenser i Sønderjylland, og de kastede sig derfor over at udarbejde deres eget værk for Slesvig. Efter 25 år, fire bind og godt 2.200 sider er det imponerende værk fuldendt. Selvom „sønderjysk“ her skal forstås i dets oprindelige betydning, slesvigsk, og værket altså dækker hele hertugdømmet Slesvig fra Kongeåen til Ejderen, så er det dog tankevækkende, at det sønderjyske værk er næsten en halv gang større målt i antal sider end det nationale danske værk.

Bogen er opbygget i fem kronologiske hoveddele, der igen er underinddelt i mere tematiske kapitler. De fem hoveddele er 1) *Den gyldne nytid 1544-1625*, 2) *I katastrofernes tegn 1625-1700*, 3) *Moden mangfoldighed ca. 1700-1770*, 4) *Bygninger og redskaber før 1800* samt 5) *Reformtiden*. De tematiske kapitler er dels orienteret om særlig vigtige begivenheder og udviklingstendenser for perioderne, f.eks. 1600-tallets krige effekt på landboerne og landbruget, dels er kapitlerne orienteret om gennemgående temaer, der går igen i flere hoveddele. Dette er f.eks. tilfældet ved egnenes forskelligheder, landbrugenes forskellige erhvervsorientering og de sociale/økonomiske lag som husmænd, bønder og herremænd.

Godsejerne og herregårdene fylder meget, hvilket måske skal forstås ud fra de markante forskelle i Slesvig på dette område og den til tider store indflydelse, som disse havde i Slesvig. Men måske skal det også ses ud fra, at Porskrog Rasmussens disputats fra 2003 handlede om netop den slesvigske godsdrift. Den kombinerede kronologiske og tematiske opbygning fungerer fint, da det giver et godt flow og gode afgrænsede dele at sætte sig ind i. Men det giver også uundgåeligt nogle gentagelser, f.eks. ved egnenes regionale karakteristikker.

Er sønderjysk landbrug da virkelig så særegent, interessant og relevant for en bredere kreds, at det fortjener et firbindsværk – og endda 621 sider til denne periode på kun knap 300 år? Svaret må blive et klart ja fra denne dansk-orienterede landbohistoriker. Ikke så meget, fordi jeg har en særlig interesse for sønderjysk historie, men fordi jeg (og mange andre landbohistorikere) altid har fremdraget paralleller og forskelle mellem Danmark og hertugdømmet Slesvig (og Holsten), samt fordi udviklingen i Sønderjylland og Slesvig-Holsten fik stor indflydelse på udviklingen i dansk landbrug generelt, særligt ved landbo-reformerne i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet.

Sønderjylland/Slesvig var i perioden kendetegnet ved flere „ekstremer“ inden for landbruget i 1500-, 1600- og 1700-tallet, og det er interessant at spejle de danske forhold i disse. F.eks. var de store marskegne mod vest helt domineret af selvejende og til tider velstående bønder uden godsejere og med et udstrakt selvstyre, da hertugerne/kongerne kun havde lille indflydelse og kun kunne inddrive begrænsede skatter (s. 330-358). Som en klar modsætning var egnene i Sydøst-slesvig (Angel, Svans og Dänischwohld) kendetegnet ved mange adelige herregårde, hvis jorder ofte dækkede halvdelen af hele egnen. Den anden halvdel var udlagt til landbyernes jorder, der var fæstet ud til liveegne bønder uden mulighed for at forlade området. Her var hoveriet ekstremt højt, og fæstegårdene skulle ofte stille med tre personer eller mere pr. dag pr. gård til hoveri på herregårdene (s. 299-329). Endelig var store områder på fastlandet imellem disse geografiske og landbrugsmæssige yderpoler domineret af bønder under hertugerne/kongerne, hvor hoveriet i slutningen af 1500-tallet og i 1600-tallet stort set blev afløst af pengeafgifter. Disse bønder under amterne udgjorde over halvdelen af alle bønder, og i mange egne var de helt dominerende. Den høje andel af amtsbønder under hertugerne/kongerne og det afløste hoveri gør, at flere egne snarere skal sammenlignes med dele af Norge, Sverige og dele af det vestlige Tyskland end med Danmark (s. 84-86, 195-214). Det vil måske være forkert at påstå, at det danske landbrug befandt sig „leverpostejsfarvet“ imellem disse tre ekstremer – også fordi der ligeledes fandtes variationer i Danmark, og fordi ikke alle områder i Slesvig trods alt var så ekstreme som eksemplerne herover. Ikke desto mindre var forholdene i Slesvig så meget mere markante, at de er gode til at sætte de danske forhold i perspektiv.

Det slesvigske landbrug er desuden særligt interessant i dansk kontekst i forhold til landboreformerne. En række af de omstruktureringer og omlægninger, der kendetegner reformperioden, blev gennemført tidligere i Slesvig i mindre egne eller i større regioner. I begyn-

delsen var det ofte med et langt mere lokalt udgangspunkt og uden så markant en hertugelig/kongelig regulering, som det senere ses i Danmark. I Løjt nord for Aabenraa var udskiftningen i hovedsagen gennemført fra slutningen af 1500-tallet til begyndelsen af 1700-tallet ved, at bønderne på eget initiativ mageskiftede deres små agerstykker bonde-til-bonde, så hver gårds tilliggende kom til at være stadig mere samlet (s. 432-433). I hele det østlige Haderslev Amt var udskiftningen stort set afsluttet omkring 1770 (s. 439-443). På dette tidspunkt var der kun foretaget få, spredte udskiftninger i Kongeriget. Koppelbruget, der med flere indhegnede marker i dyrkningsrotation, kom til at dominere det danske landbrug efter reformerne, var allerede udbredt i 1600-tallet på herregårdene i Sydøstlesvig (s. 182-184). Og udbredelsen af en række af periodens nye afgrøder vandt tidligt frem i Slesvig (s. 413-423).

Det sønderjyske landbrugs historie, inklusive dette bind, er i høj grad skrevet ud fra en dansk kontekst: af danske forfattere med danske redaktører og som en reaktion på det nationale, danske værk. Fokusset på Danmark-Slesvig er derfor måske forståeligt, og det er med til at gøre værket særligt relevant for danske landbohistorikere som undertegnede. Men hvis man med værket ønsker at forstå det slesvigske landbrug i dets egen ret, savnes flere paralleliseringer til egnene længere nede i Europa, egne, som Slesvig havde langt mere tilfælles med, end hertugdømmet havde med Danmark. Flere steder savnes sammenligninger mellem de slesvigske marskegne og de andre frisiske marskegne i Holsten, de øvrige tyske stater og Nederlandene. Hvad var ens, hvad var forskelligt, og hvad var forklaringerne på dette? Og var det herregårdsdominerede område i Sydøstlesvig mere eller mindre ens med områder umiddelbart mod sydøst, f.eks. store dele af Preussen, hvor livegenskabet, tungt hoveri og talrige herregårde ligeledes var dominerende i form af såkaldt Gutsherrschaft/Gutswirtschaft?

Udgangspunktet og til dels også omdrejningspunktet for værket og bogen har i høj grad været, at Slesvig var anderledes end Danmark. Det kan jeg godt tilslutte mig, men jeg står tilbage med spørgsmålet, om hver af hovedegnene i Slesvig så var mere eller mindre ens med de tilstødende regioner længere nede i Europa. Men nu skal man måske ikke begynde at efterspørge flere sider efter at have fået 2.200 velskrevne og spændende sider, der vil blive flittigt brugt i årene, der kommer. Faktum er, at det var en fornøjelse at læse bogen om et emne så vigtigt for både Sønderjyllands og hele Danmarks historie.

Peder Dam